

Závěrem

Studium postkomunistické transformace zve k propojování různých optik a přístupů. Právě protože jde o proces komplexní společenské proměny, v jeho zkoumání je třeba provázovat různé disciplíny a teoreticko-metodologické proudy. Je to nutné jak k teoretickému uchopení problému, tak k empirické analýze dat. Zde jsme se dotkli tolik potřebné, přesto zatím spíše okrajové provázanosti sociologie a ekonomie.

Z historického hlediska je v naší společnosti přítomno dvojí dědictví, předkomunistické a komunistické. Je třeba se vyhnout jednoduché interpretaci transformace jakožto přerušené modernizace navracející společnost k jejím předválečným kořenům. Při veškerém uznání síly předválečných tradic je třeba respektovat zejména přítomnost „socialistického způsobu života“ v postojích k práci a v životních hodnotách. Namísto osvícenského příběhu o cestě ke „standardnímu“ kapitalismu západoevropského typu (podle definice racionálního, transparentního a moderního) máme spíše co činit s transitivní směsí konfliktních struktur racionálních i iracionálních, průhledných i temných, moderních i antimoderních.

Z behaviorálního hlediska není vlastně tak docela jasné, do jaké míry je kapitalismus protikladem komunismu. Máme-li na mysli kapitalismus přirozeně rostlý, ukotvený v bytostně liberální společnosti a zabudovaný v institucích společenské kontroly, pak ten je skutečným antipodem direktivní ekonomiky zakotvené v totalitní společnosti. Hovoříme-li však o kapitalismu jakožto ztělesnění utilitaristických principů jednání, který zvyšuje silné jedince ve slabé společnosti, pak najdeme řadu rysů obdobných komunismu. Uvedený paradox vyjádřil A. Etzioni v diktu, že „čím více lidé přijímá neoklasické paradigma jako vodítko svého jednání, tím více je ochromena jejich schopnost podpořit tržní ekonomiku“ [Etzioni 1988: 257].

Transformace, jakkoli zasahující všechny sféry a patra společenského života, je konceptuálně především ekonomické povahy. Učebnicí této ekonomické transformace je pak neoklasická ekonomie, která – v Polanyiho formulaci – je především ekonomikou formální a nikoli substantivní, tj. týká se abstraktní mechaniky fungování a nikoli zaštiťujících institucí a konkrétního chování. Proto je třeba pokoušet se o syntézu ekonomické perspektivy se sociologickou, jež by napomohla tam, kam už „mainstreamová ekonomie“ nesahá. Ukázalo by se, že v rané fázi transformace expandovalo spoléhání se na samostatnost trhu mnohem rychleji, než kolik společnost reálně unesla. Podle principu kyvadla namísto obav ze všemocného státu nastoupily spíše obavy z přílišného zasahování do svobod jednotlivce, sahající až k nemístné toleranci k hospodářské kriminalitě.

Zmíněný substantivní aspekt ekonomických procesů nutně zahrnuje i téma sociálních aktérů společenské transformace. Nikoli atomizovaní nezávislí jedinci fungující na základě své přirozenosti a vestavěných preferenčních hierarchií, nýbrž živoucí sociální uskupení provázaná myšlenkovými stereotypy a zčásti i mezilidskými pouty byla vržena do transformační hry. Tato hra je jak kontinuální vůči minulosti, tak reformující vůči strukturám ekonomického a sociálního chování. Poukázali jsme na tři zásadní změny týkající se postavení podnikání, vzdělání a služeb. Jejich obrazem v sociální stratifikaci je rozpad domněle homogenní zaměstnanecké masy do „starých“ a „nových“ středních tříd, formujících v mnohém společné obecné zájmy, avšak vnitřně rozpolcených do určitých, lépe ohraničitelných segmentů.

Transformace nemůže být dovršena, dokud trhy nezasáhnou nejen formální, ale také substantivní aspekt ekonomiky. Ten zahrnuje ekonomické instituce (v první řadě sou-

kromé vlastnictví), ekonomické chování (založené jak na „peněžním pojivu“, tak na důvěře a dalších tradičních hodnotách) a ekonomické aktéry (v první řadě střední vrstvy). Problémy přelomu let 1996-1997 poukazují právě na nedokončenost transformace v tomto substantivním smyslu. To se týká i zatím nedostatečného přenesení „třídní hegemonie“ od dělnické třídy, zaštiťující svojí rigiditou přebarvenou byrokratickou nomenklaturu, ke středním třídám, podporujících svojí ekonomickou, tržně-veřejnou ambivalencí vyvážené „sociální zapouzdření“ tržní ekonomiky a svojí politickou, levo-pravou ambivalencí střídání demokratických vlád.

JIRÍ VEČERNÍK je vedoucím týmu ekonomické sociologie v Sociologickém ústavu AV ČR a jedním z koordinátorů projektu Sociální trendy. Přednáší sociologii na Masarykově univerzitě v Brně. Naposledy publikoval knihu *Markets and People. The Czech Reform Experience in a Comparative Perspective* (Aldershot: Avebury 1996), jejíž přepracovaná a doplněná verze je připravována pro české vydání nakladatelstvím Lidové noviny.

Literatura

- Alexander, J. C. 1994. „Modern, anti, post and how sociological theories have tried to understand the New World of Our Time.“ *Zeitschrift für Soziologie* 23, No. 3.
- Barry, N. 1993. „The social market economy.“ *Social Philosophy & Policy* 10, No. 2.
- Becker, G. 1976. *The Economic Approach to Human Behavior*. Chicago: Chicago University Press.
- Becker, G. 1981. *The Treatise on the Family*. Cambridge: Harvard University Press.
- Berger, P. L. 1986. *The Capitalist Revolution. Fifty Propositions about Prosperity, Equality, and Liberty*. New York: Basic Books.
- Block, F. 1985. „Social policy and accumulation. A critique of the new consensus. In *Stagnation and Renewal in Social Policy*, ed. by G. Esping-Andersen and M. Rein. New York: M. E. Sharpe.
- Boguszak, M., I. Gabal, P. Matějů 1990. „Ke koncepcím vývoje sociální struktury v ČSSR.“ *Sociologický časopis* 26, No. 3.
- Dahrendorf, R. 1991. *Reflections on the Revolutions in Europe*. London: Chatto & Windus.
- Eisenstadt, S. N. 1992. „The breakdowns of communist regimes and the vicissitudes of modernity.“ *Daedalus* 121, No. 2.
- Etzioni, A. 1988. *The Moral Dimension. Toward A New Economics*. New York: The Free Press.
- Ferge, Z. 1993. „Social change in Eastern Europe. Social citizenship in new democracies.“ manuscript.
- Goldthorpe, J. H. 1995. „The service class revisited.“ In *Social Change and the Middle Classes*, ed. by T. Butler and M. Savage. London: UCL Press.
- Granovetter, M. 1974. *Getting a Job: A Study of Contracts and Careers*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Granovetter, M. 1985. „Economic action and social structure: the problem of embeddedness.“ *American Journal of Sociology* 91, No. 3.
- Hayek, F. A. 1990. *The Intellectuals and Socialism* (1949). Fairfax, VA: The Institute for Humane Studies at George Mason University.
- Klaus, V. 1995. *Ekonomická teorie a realita transformačních procesů*. Praha: Management Press.
- Kovács, J. M. 1993. „Which institutionalism? Searching for paradigms of transformation in Eastern European economic thought.“ In *Studies in Contemporary Economics*, ed. by H.-J. Wagemer. Heidelberg: Physica.